

Институт за новију историју Србије
Библиотека „Зборници радова“
бр. 16

За издавача
Др Миле Бјелајац

Редакција
Др Олга Манојловић Пинтар – главна и одговорна уредница
Др Вера Гудац Додић – главна и одговорна уредница
Проф. др Милан Ристовић
Др Момчило Исић
Проф. др Бранко Бешлин
Др Владимир Цветковић
Др Ивана Добривојевић Томић
Др Сања Петровић Тодосијевић – секретар

Рецензенти
Проф. др Љубинка Трговчевић
Др Ранка Гашић
Проф. др Бојан Алексов
Проф. др Слободан Марковић

Лектура и коректура
Биљана Рацковић

Техничка обрада текста
Мирајана Вујашевић

Техничко уређење и дизајн корица
Ђорђе Секерезовић

ISBN 978-86-7005-156-0

Штампање овог зборника помогло је Министарство просвете,
науке и технолошког развоја Републике Србије

ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ

**ТРАДИЦИЈА И
ТРАНСФОРМАЦИЈА
ТРАНСНАЦИОНАЛНА ИСКУСТВА
ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ИСТОРИЈЕ**

тематски зборник
књига 2

Београд, 2019.

САДРЖАЈ

Предговор	7
Увод	9

ПРЕКО ИСЦРТАНИХ ГРАНИЦА

Радмила Радић Делатност британског брачног пара Ситерс у оквиру Хришћанске заједнице младих људи на простору Краљевине Југославије 1924–1941.	23
---	----

Весна Ђикановић <i>Наш долазак није био уочен, а циљ нашег доласка нико није разумео.</i> Амерички студенти југословенског (српског) порекла у Краљевини Југославији 1934–1941.	67
--	----

Владан Јовановић Београд у међународној мрежи кријумчара опијата 1931–1941.	101
---	-----

Олга Манојловић Пинтар Југословенски интербригадисти у Француској током Другог светског рата	123
--	-----

Миле Бјелајац Странци у српској и југословенској војсци	153
--	-----

ТРАНСНАЦИОНАЛНА СУСРЕТАЊА У ВРЕМЕНУ ХЛАДНОГ РАТА

Срђан Милошевић Почеци пагвашког (Pugwash) покрета у Југославији (1957–1967)	177
--	-----

Слободан Селинић Југословенски писци на хладноратовским меридијанима шездесетих и седамдесетих година 20. века	203
--	-----

Петар Драгишић Како је Трст постао „наш“. Југословенска конзумеристичка пракса у Трсту шездесетих и седемдесетих година	227
---	-----

Вера Гудац Додић Конференција „Друг-ца жена. Женско питање – нови приступ?“ Транснационална секвенца у историји феминистичког покрета у Југославији	243
--	-----

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ БИОГРАФИЈЕ

Сања Петровић Тодосијевић Читалачки дани Карла Криси и Валтера Клајна. Јеврејске избеглице из кладовског транспорта у Шапцу (1940–1941)	269
Оливера Драгишић Иван Винаров: биографија као прилог разумевању транснационалног приступа у историографским истраживањима балканске прошлости	299
Гордана Кривокапић Јовић Мило Палавершић (1919–1991): живот преко граница и изван граница	321
Давор Стипић Жени Лебл (1927–2009). Прилози за биографију	357
О ауторкама/ауторима	379

УДК 316.752(497.1)"195/197"
338.488.3(=163.3/.6)(450.361)"195/197"
316.728(497.1)"195/197"
DOI <https://doi.org/10.31212/zradova.16.transnac.dra.227-241>

ПЕТАР ДРАГИШИЋ

Како је Трст постао „наш“. Југословенска конзументичка пракса у Трсту шездесетих и седамдесетих година

Апстракт: У чланку су представљени резултати истраживања феномена југословенског масовног шопинга у Трсту шездесетих и седамдесетих година прошлог века. Приказани су кључни аспекти ове специфичне трговачке праксе, али и њене политичке и идеолошке нијансе. Анализа писања штампе из 60-их и 70-их година послужила нам је за реконструкцију ондашњих југословенских перцепција овог феномена.

Кључне речи: Југославија, Италија, Трст, шопинг, Понте росо

У сећању генерација које су у Југославији живеле топоним Трст није само географска одредница. Надилазећи значење обичног топонима, он је представљао симбол два значајна феномена југословенске историје, у њеној социјалистичкој фази. Овај град је током неколико деценија био високо котиран на листи спољнополитичке агенде југословенског режима и представљао је извор перманентних тензија и криза између Југославије и Италије. Тршћанско питање, које је нарочито током прве послератне деценије крајње негативно утицало на односе Рима и Београда, чувеним лондонским Меморандумом о сагласности из 1954. године само је „архивирано“. Повремене кризе су све до коначног разрешења југословенско-италијанског територијалног спора, односно потписивања Осимских споразума 1975, наставиле да кваре атмосферу

и онемогућавају пуну нормализацију југословенско-италијанских односа. Радило се о сложеној кризи која је имала и важне хладноратовске нијансе, будући да се Италија и Југославија нису налазиле у истој политичко-идеолошкој групацији.¹

Ипак, сложеност и жилавост тршћанског питања нису биле јаче од практичних потреба становништва са обе стране границе. Тако се, упркос политичким тензијама око Јулијске крајине, подручје Трста развило у простор ванредно интензивних комуникација два народа. Док су политичке класе Београда (и Љубљане) и Рима (и Венеције Ђулије) водиле рововску дипломатско-пропагандну борбу око разграничења, управо кључна тачка спорења – Трст – постао је место на којем је граница две државе била екстремно релативизирана. Снажан интензитет промета на овом сектору југословенско-италијанске границе и конзумеристичка пракса која се у Трсту етаблирала, посебно шездесетих година прошлог века, пркосили су чињеници да је гранични спор две државе решен тек средином седамдесетих година. Тако је у периоду којим се овај чланак бави, Трст на парадоксалан начин истовремено представљао и јабуку раздора између Италијана и југословенских народа, као и тачку њиховог најнепосреднијег додира.

Значај Трста за југословенске народе, пре свега за Србе и Словенце, није представљао феномен искључиво друге половине 20. века. Традиционална веза Словенаца са Трстом била је условљена чињеницом да су се они и Италијани на овом простору непосредно додиривали, с обзиром на осетно присуство словеначке етничке мањине у тршћанској области. Почетком шездесетих година прошлог века њихов број је, према проценама југословенских власти, износио око 60.000.²

Српско присуство у Трсту одржавало се пре свега преко српских олигарха који су у привреди ове хабзбуршке луке (и самим тим у привре-

1 О тршћанском питању објављено је, нарочито у последње време, више радова српских, италијанских и словеначких аутора. Поменућемо само неке од наслова монографија и чланака у којима су третирани различити аспекти овог сложеног локалног, али и хладноратовског питања: Bojan Dimitrijević, Dragan Bogetić, *Tršćanska kriza 1945–1954. Vojno-politički aspekti*, (Beograd, 2009); Miljan Milkić, *Tršćanska kriza u vojno-političkim odnosima Jugoslavije sa velikim silama 1943–1947*, (Beograd, 2012); Saša Mišić, *Pomirenje na Jadranu: Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975*, (Beograd, 2018); Nevenka Troha, „Jugoslovansko-italijanska meja in vprašanje slovenskega izhoda na morje“, *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*, ur. Slobodan Selinić, (Beograd, 2008), 397–407; Bogdan C. Novak, *Trieste 1941–1954. La lotta politica, etnica e ideologica*, (Mursia, 2013); Giampaolo Valdevit, *Il dilemma Trieste. Guerra e dopoguerra in uno scenario europeo*, (Libreria Editrice Goriziana, 1999).

2 Архив Југославије (АЈ), фонд 837, Кабинет председника Републике (КПР), I-3-a/44-15, Државни секретаријат за иностране послове ФНРЈ, Италија, март 1960.

ди читаве Хабзбуршке монархије) играли ванредно значајну улогу. Срби у Трст почињу да се досељавају почетком 18. века и врло брзо аванзују до самог врха тршћанске капиталистичке класе. Куртовићи, Гопчевићи, Шкуљевићи, Вучетићи, Ризнићи, Ковачевићи и многе друге српске породице владале су привредом тршћанске луке. Српски трговци и финансијски магнати оставили су иза себе бројне палате у централним зонама Трста, које и данас сведоче о њиховом снажном утицају на прошлост ове јадранске луке. На јако некадашње присуство српске заједнице у Трсту упућује и црква Светог Спиридона, чија је изградња завршена 1869. године – игром случаја баш поред Понте роса (Ponterosso).³

Попуштању напетости на спорним секторима југословенско-италијанске границе значајно је допринело потписивање поменутог лондонског Меморандума о сагласности, октобра 1954. године, којим је окончана подела Слободне територије Трст (Territorio libero di Trieste) и којим је Зона А коначно додељена Италији, а Зона Б социјалистичкој Југославији. Већ наредне године споразумом из Удина омогућен је малогранични промет локалном становништву, који је важио на територији у ширини од десет километара са обе стране границе уз одговарајуће пропуснице. Овај режим обухватао је на италијанској страни провинцију Трст, а у Југославији девет словеначких (Јесенице, Толмин, Нова Горица, Ајдовшчина, Сежана, Постојна, Копер, Изола и Пиран) и три хрватске општине (Бује, Умаг и Нови Град). Већ 1959. пропуснице за овај малогранични транзит је поседовало више од 70 хиљада Словенаца и око 100 хиљада италијанских држављана. Како је у Југославији у том периоду пасошки режим био осетно либерализован, у Италију су путовали и Југословени који су живели изван пограничних области. Тако је само за крај новембра 1957. италијански конзулат у Загребу добио чак 2.500 захтева за визу. Посебан импулс развоју комуникација између две земље дало је укидање виза између Италије и Југославије 1966. године.⁴

Значај и место Италије, и то пре свега покрајине Венеција Ђулија, за становништво граничних југословенских крајева демонстрирали су, крајње очигледно, југословенски подаци о малограничном и двовлас-

3 Marisa Bianco Fiorin, *La chiesa di San Spiridone. E la comunità serbo-ortodossa a Trieste*, (Triste, 2014), 40–53; Đorđe Milošević, *Il tempo di San Spiridone Trieste – Crkva Svetog Spiridona Trst*, (Trieste, s. a.), 29–45.

4 Francesca Rolandi, *Con ventiquattromila baci. L'influenza della cultura di massa italiana in Jugoslavia (1955–1965)*, (Bononia University Press, 2015), 69–71.

ничком промету између Југославије и Италије. У једном документу Савезног секретаријата за унутрашње послове из новембра 1968, наведено је да је у 1967. евидентирано чак близу 26 милиона прелазака југословенско-италијанске границе малограничног и двовласничког карактера. Поређења ради, током исте године на југословенско-аустријској граници забележено је мање од милион и по прелазака границе овог типа. Када је реч о Италији, граница две земље прелажена је те године на овај начин много више у правцу Југославије него у правцу Италије (око 6,7 милиона прелазака из Југославије у Италију, односно више од 19 милиона прелазака из Италије у Југославију). Према истом документу, ову врсту промета је 1967. године користило 170.000 југословенских и 520.000 италијанских држављана, а овај тип пограничне комуникације одвијао се преко 56 граничних прелаза (44 за погранични промет и 12 за међународни саобраћај).⁵

Кључна дестинација стотина хиљада Југословена који су од средине предесетих година посећивали Италију био је Трст. Лучки град, на самој граници две земље, развио се рапидно у гигантску тржницу на којој су Југословени масовно набављали робу коју у Југославији није било могуће купити или је била знатно скупља. Овај транснационални феномен демонстрирао је велику снагу економских и конзумеристичких мотива, која је далеко превазилазила политичке и идеолошке баријере. Политичке тензије између Југославије и Италије, које су и после Лондонског меморандума ометале пуну нормализацију односа два суседа, нису ни најмање редуковале мотивисаност Југословена да свакодневно масовно прелазе југословенско-италијанску границу и купују робу управо у граду око којег су се две државе интензивно спориле. Ову транснационалну праксу нису ометале ни идеолошке баријере, односно чињеница да су Југословени прелазећи границу код Сежане заправо прелазили у свет капитализма. Доминантни наратив у Југославији о економској и друштвеној инфериорности капитализма није демотивисао њене грађане да своје потрошачке инстинкте задовоље управо у овом граду, с оне стране европског идеолошког рова.

Широко распрострањена пракса шопинга у Трсту је већ у другој половини педесетих година доспела и на странице престоничких медија, што сведочи о масовности овог феномена у периоду који је уследио непосредно по потписивању лондонског Меморандума о сагласности, којим је де факто запечаћена судбина Трста. Почетком јуна 1957. Мирко

5 Архив Југославије (АЈ), фонд 130, Савезно извршно веће, 559-926, Савезно извршно веће, Савезни секретаријат за унутрашње послове, Информација о спровођењу пограничног промета, 21. 11. 1968.

Вујачић је у *Борби* поетски скицирао сцене из југословенског воза који се приближавао Сежани. Детаљно је описао узнемиреност једне путнице током царинске контроле пред прелазак југословенско-италијанске границе, што је Вујачић у тексту приписао њеном могућем страху да ће цариници открити њен скривени новац или цигарете намењене продаји у Италији. Аутор текста је нагађао да је то могао бити „неки долар“, сакривен у потпетици, или паковање цигарета које ће се по преласку границе, у Италији „уновчити“, „претворити у најлон-блузу“ или неки други производ.⁶

Наредне године београдска *Политика* известила је своје читаоце о случајевима у којима је италијанска полиција новчано кажњавала или хапсила југословенске грађане код којих су пронађене више од две кутије цигарета или једне флаше ракије. Очигледно је да се радило о покушају спречавања шверца. Ипак, у чланку *Политике* одговорност за те случајеве сваљена је на италијанску полицију која је, наглашавало се, малтретирала југословенске грађане између југословенско-италијанске границе и Трста. Наведено је и да се однос италијанских власти према југословенским држављанима разликовао од поступака према грађанима других држава и изражавана бојазан да ће такви поступци имати негативне последице на односе Југославије и Италије. Индикативно је да је у чланку у потпуности изостала критика оних југословенских грађана који су активно учествовали у развоју шверцерске праксе између Југославије и Италије.⁷

Шопинг Југословена у Трсту је у својој почетној фази био базиран на својеврсној размени. Југословенски грађани су преко границе шверцовали одређену робу, која је у Италији била вишеструко скупља (попут цигарета, меса, путера), затим је продавали у Трсту и онда тамо набављали робу широке потрошње коју је у Југославији било теже или немогуће набавити. Према калкулацији Душана Савковића, за пет паклица путера у Трсту је било могуће купити мантил „шушкавац“. Но та „трансакција“ није била једноставна, будући да је у Италију почетком шездесетих било могуће унети највише пола килограма путера по особи. Италијански царински органи су вишкове робе код Југословена заплењивали. Да би делимично изиграли италијанске прописе, југословенски туристи-шверцери су на ова путовања водили децу, што им је омогућавало да легално пренесу више робе, с обзиром да су дозвољени лимити одређивани *per capita*.⁸

6 „Тршћанске слике“, *Борба*, 3. јун 1957.

7 „Неке штетне појаве“, *Политика*, 12. април 1958.

8 „И то се зове туризам“, *Политика*, 11. јун 1961.

Савковићеви сапутници у возу за Трст нису у Италију ради продаје шверцовали само путер, цигарете и месо. Неки од њих покушали су да пренесу и осушена овчија црева, женску косу дугу 75 центиметара, кувана јаја, саламе. Један од путника преносио је седам килограма печурака. Југословенске царинике покушао је да увери да су печурке за личну конзумацију: „Па кад су га питали зашто носи толико он је рекао да је болестан и да му је лекар наредио да једе печурке. Колико остајете у Трсту? Па... Један дан. И за један дан појешћете седам килограма печурки? Мораћу, тако је доктор наредио.“⁹

Они који би успели да прошверцују југословенску робу у Италију, у Трсту би за тај новац куповали тамошње производе и најчешће се истог дана враћали у Југославију. Савковић истиче да је занемарљив део Југословена „обилазило лепе градове северне Италије“, те да је највише оних који су у Италији остајали десетак часова. Они који не би успели да продају и купе оно што су намеравали остајали су још један дан, али нису ноћили у хотелима, већ „по парковима, степеништима и пијацама“.¹⁰

Идентичне слике југословенске трговачке праксе видимо и у репортажи *Борбе* из јуна 1961. године. И овде наилазимо на описе путника у возу за Трст. Новац за куповину који је прелазило законски лимит (18.000 лира по особи) скривају у чвору од кравате, упаљачу, у чарапи, у хлебу или паприкама бабурама. У Трсту затим купују лутке, мантиле шушкавце, сукње од тергала, кишобране. О интензитету недозвољене трговинске праксе у овој регији почетком шездесетих година сведочи податак да су у сектору Сежана у прва четири месеца 1961. забележена 404 девизна и 329 царинских прекршаја. Мотив Југословена да се упуте у Трст и тамо набаве поменути производе је, читамо даље у *Борби*, била вишеструка разлика у ценама тих производа у Италији и Југославији. Тврдило се да лутке, попут оних тршћанских, у Југославији коштају од три до пет пута више, те да су велике разлике биле и у ценама кишних мантила и тергал-сукњи.¹¹

Ритуал југословенског шопинга у Трсту почетком шездесетих година детаљно је описао већ поменути Душан Савковић. Централно место овог феномена је био Понте росо. „Жене и деца у вреви великог града“, док улицом одјекује: „Лепа, Мицо, Десо!“ На пијаци, примећује Савковић, све сам бофл: „Штофови, амрели, ципеле, кошуље, нокшири од пластичне масе, ташне, сандале, кошуље, буђелари, опасачи, чарапе, гаће, пешкири, кофери, марамике, пуловери, поливинил, најлон, – све под знаком

9 Исто.

10 Исто.

11 „Адио, Понте Россо“, *Борба*, 4. јун 1961.

навода, јер је реч о највећем бофлу који сам икада видео и пипнуо прсти-ма... Цене у односу на исте артикле који се могу купити и у нашој земљи далеко су ниже, али је квалитет још нижи. Женски амрели се купују за 1500 лира, али ја не верујем да такав амрел може да издржи више од два месеца... Лепо дизајнирани штофови, али крпе.“ Штоф, који се рекламира као „енглески“, кошта хиљаду лира за метар. Савковић каже да је он тек нешто јачи од папира.¹² Новинар *Политике* је, за разлику од југословенских купаца који нису сумњали у квалитет робе на Понте росу, показао већу критичност и није пао у искушење да купи „швајцарски сат“ за 16.000 лира, у чију га је оригиналност на мешавини италијанског и српског језика уверавао један тршћански трговац. Цена је затим пала на 10.000, па на 5.000, а затим и на 3.000 лира. „Бежим!“ каже Савковић.¹³

Посебан „фетиш“ југословенских туриста-купаца у Трсту биле су лутке које су могле да кажу „мама“. Душан Савковић се у свом тексту у *Политици* кратко позабавио и овим феноменом. Лутке су куповане не да би се њима играла деца, већ „да седе уврх брачних кревета и употпуњавају топли домаћи кутак“.¹⁴ О чувеним тршћанским луткама извештавала је почетком шездесетих и *Илустрована политика*. Позивајући се на податке управника царинарнице у Сежани Алда Ковачича, београдски магацин је изнео готово невероватан податак да је у првих девет месеци 1960. године преко тог царинског прелаза у Југославију унето око 143.000 лутака, пре свега из Италије. Образложење ове масовне појаве тражено је у високим ценама лутака у Југославији, али и у слабијој понуди ове робе.¹⁵

Пола године касније, исти часопис је објавио опширну репортажу о шверцерској пракси Југословена у Трсту. Гужва почиње већ по пристизању воза са југословенским „туристима“ на тршћанску железничку станицу. Из воза излазе „неиспавани и необријани“ мушкарци, „чупаве и изгужване жене“ и уморна деца. Њима већ на станици прилазе Тршћани који им деле рекламне летке са информацијама о локалима у којима је могуће наћи „најбољу робу по најнижим ценама“. Затим почиње трка за шушкавцима, тергал-сукњама и плишаним прекривачима. Траже се и прекривачи за кревете „дречавих и неукусних боја и шара“. Израђују се у Милану, а коштају 3.500 лира. Исти такви прекривачи, наводи Нада До-рошки у *Илустрованој политици*, у београдским комисионима коштају знатно више, што „црноберзијанцима“ доноси велику зараду. Размена

12 „Јуриш на Понте Росо“, *Политика*, 15. јун 1961.

13 *Исто*.

14 *Исто*.

15 „143.000 лутака из Италије“, *Илустрована политика*, 13. децембар 1960.

је већ сасвим уходана. Југословени долазе у Трст са кобасицама, шункама, путером, цигаретама, на станици их сачекују тршћански трговци, који их воде у посебне магацине, где им за прошверцовану робу дају новац. По обављеној трансакцији „преузимају“ их трговци текстилом и конфекцијом, који им продају своју робу, коју Југословени онда преносе преко границе: „И тако сваког дана: цигарете, шунка, салама, бутер, динари, долари, лире – у Трст! Шушкавци, тергал-сукње, кишобрани, плишани прекривачи, виндјакне, лутке – у Београд, Жарково, Миријево, Урошевац, Скопље...“¹⁶

После ових пословних вратоломија следи повратак у земљу. Увече је тршћанска железничка станица препуна Југословена који носе кофере везане конопцима, завежљаје, торбе, кутије са луткама. Следи затим „јуриш“ на воз који из Венеције улази у тршћанску станицу и продужује ка Југославији. У возу влада хаотично и јадно стање: „Жене и деца леже по поду, кондуктери и цариници једва се провлаче између пртљага и испреплетаних ногу, босих и обувених.“ Масовност ове појаве је у тексту илустрована фотографијом дугачког реда испред италијанске амбасаде у Београду и коментаром да је ово дипломатско представништво југословенским грађанима просечно издавало 500 улазних виза за Италију дневно.¹⁷

О читавој овој пракси Нада Дорошки не мисли ништа добро, на шта ћемо се вратити нешто касније. Овде ћемо само напоменути њене две идеје, како би се овој „немилој појави“ стало на пут. Она сугерише југословенским предузећима да се укључе у решавање овог проблема, будући да је око две трећине Југословена који су одлазили у трговачка ходочашћа у Трст за то користило годишњи одмор. Још ефикасније решење би, према ауторки чланка, био апел југословенским произвођачима текстила да по повољнијим ценама израђују оне производе по које се тада ишло у Трст.¹⁸

Све масовнији феномен југословенског шопинга у Трсту привукао је пажњу и Генералног конзулата СФРЈ у овом италијанском граду. У годишњем извештају за 1968. овог дипломатског представништва подвучено је велико интересовање Југословена за обрађено и зубно злато, конфекцијску и другу робу, артикле за домаћинство.¹⁹

16 Исто.

17 Исто.

18 Исто.

19 Дипломатски архив Министарства спољних послова Србије (ДАМСПС), Политичка архива (ПА), 1969, ф-66 (Италија), Пов. бр. 411744, Генерални конзулат СФРЈ – Трст, Годишњи извештај за 1968. годину.

Године које су уследиле донеле су значајне промене у пракси југословенског шопинга у Трсту. Крајем шездесетих и почетком седамдесетих у Југославији се писало о кризи пијаце на Понте росу и преоријентацији југословенских купаца ка софистициранијим начинима куповине. То је сведочило о променама конзументистичких навика, односно о подизању критеријума југословенских потрошача. Тако је пажња купаца из Југославије све више бивала усмерена на тршћанске радње са финијом робом. Маја 1969. године Душан Савковић је у *Политици* писао о сумраку Понте роса и све већем интересовању за туристичку понуду Трста. Поред тога, овај аутор наводи да Југословени своје конзументистичке потребе задовољавају у продавницама, а не више на улици. Нема радње у Трсту, тврди се у тексту, у којој бар неки продавац не говори неки од југословенских језика.²⁰

Две године касније београдски дневник је детаљно анализирао „помрачење славе“ пијаце на Понте росу, где су се раније куповали „товари различитих дрангулија“. Подвучено је опадање броја купаца из Југославије на овој пијаци. Ту се, писала је *Политика*, куповала јефтина бофл роба, попут штофова, који су се после десетак дана цепали, лажних јапанских транзистора или фалсификованих „омега“ или „дарвил“ сатова. Интересовање за куповину на Понте росу током претходне деценије било је, према аутору *Политикиног* текста, условљено ниском платежном моћи Југословена, што им је онемогућавало куповину по тршћанским робним кућама, у којима је продавана квалитетнија, али скупља роба. Времена су се, закључује се у тексту, променила: „Југословени као да су најзад схватили да су овде, на великој пијаци Понте росу, где можете купити све од игле до локомотиве – остајали краћих рукава и плићег џепа, да су били преварена страна. Такво сазнање учинило је да наши грађани одједном окрену леђа чувеној пијаци. Ако имају новац троше га сада претежно у робним кућама које и сами Италијани цене, повинујући се тако оном старом правилу да добра ствар – није скупа.“²¹

Децембра 1970. године београдски *НИН* је у чланку посвећеном феномену југословенског шопинга у Трсту такође изнео тврдње о промењеним навикама многих Југословена који су у овој јадранској луци задовољавали своје потрошачке потребе. У разговору са новинаром *НИН*-а власници две тршћанске продавнице електро-уређаја, односно дечјих играчака, подвукли су високе критеријуме југословенских купаца: „Угледни купци из Загреба, Београда, Љубљане и других места, међу којима су лекари, адвокати, инжењери, више не траже артикле

20 „Граница које нема“, *Политика*, 25. мај 1969.

21 „Југословени су пазарили у Трсту“, *Политика*, 21. јул 1971.

које су Југословени још пре неколико година масовно куповали. Они се појављују као наши најбољи клијенти.²² Тезе о разликама у конзумеристичким потребама богатијих и сиромашнијих Југословена налазимо у *НИН*-у и годину дана касније. Слабије интересовање Југословена за шопинг у Трсту последњих дана 1971. приписано је не само другој девалвацији динара у току те године већ и оцени да тршћански трговци „нису успели да задовоље све веће захтеве југословенског купца“. Констатовано је да се трговци у Трсту све више фокусирају на сиромашније Југословене, због чега ова јадранска лука мање привлачи имућније држављане Југославије.²³

Ипак, и почетком седамдесетих многи Југословени су и даље у Трсту куповали „бофл“ робу. Када је реч о квалитетној и боље дизајнираној роби, она се, писала је *Политика*, продавала не у јефтиним продавницама, већ у бољим бутицима, али по три пута вишим ценама него у Југославији. У тексту је критикована и нељубазност тршћанских трговаца према југословенским купцима.²⁴

То што су неки Југословени, према писању југословенске штампе с почетка седамдесетих година, куповали у бољим радњама, док су се неки и даље задовољавали тршћанским „бофлом“, можемо приписати социјалном раслојавању формално егалитарног југословенског друштва. Тако су се на тршћанским улицама и трговима раздвајале две Југославије – она која је куповала јефтину робу лошег квалитета и ону која је своју посебност потврђивала шопингом у *Via Mazzini*, *Via Carducci* или у *Corso Italia*.²⁵

Ова подела биће приметна и крајем седамдесетих. *Политика* је октобра 1978. године писала да се у Трсту купује и „бофл“, али и квалитетна роба. Југословени, каже се у тексту, пуно и брзо троше, а посебно се купује текстил (фармерке), керамичке плочице, ауто-делови, жваке. У тексту је указано и на чињеницу да домаћа индустрија није успела да адекватно одговори на потрошачке потребе Југословена, због чега се и даље ишло на шопинг-туре у Трст. Када је реч о фармеркама, оцењено је да су оне домаће (Беко је откупио лиценцу за Lee Cooper) квалитетније, али и скупље од оних које су се продавале на Понте росу. Наведен је и пример Мађара који су шверц фармерки успели да зауставе откупом ли-

22 „Викенд у Трсту – без очекиваног бума“, *НИН*, 6. децембар 1970.

23 „Опустели Понте Росо“, *НИН*, 2. јануар 1972.

24 „За кога динар у Трсту више вреди“, *Политика*, 6. март 1972.

25 Maja Mikula, „Highways of Desire. Cross-Border Shopping in Former Yugoslavia 1960s–1980s“, *Yugoslavia's Sunny Side. A History of Tourism in Socialism (1950s–1980s)*, eds Hannes Grandits, Kain Taylor, (Central European University Press, 2010), 223.

ценце за Levi Strauss. Југословенска обућа је, према оценама аутора текста, заостајала за оном која је доношена из Трста у дизајну и удобности, али је и примећено да квалитетне ципеле у Трсту коштају више него у Југославији. У тексту се критиковало и „помодарство“ југословенских купаца у Трсту – купују жваке само зато што другачије изгледају од оних произведених у Југославији.²⁶

У истом тексту наводе се и екстремни примери потрошачке праксе Југословена у Трсту. Наведено је, на основу сведочења цариника из Сежане, да поједини купци чак по три пута дневно прелазе границу ради набавке и преношења тршћанске робе у Југославију. Још екстремнији су били лопови, којих је, констатује се у тексту, сразмерно мало, али довољно „да Тршћани имају оправдање за опрезност и према оним поштеним“. Отуда су тада у многим тршћанским радњама били ангажовани чувари, који би на излазу проверавали да ли купци покушавају да изнесу и неплаћену робу.²⁷ Према подацима југословенског генералног конзулата у Трсту, током 1968. године је на подручју надлежности овог дипломатског представништва због крађе било ухапшено 100 југословенских држављана.²⁸

За купце из Југославије који су одлазили у Трст овај потрошачки ритуал превазилазио је обичну куповину. Радило се, наиме, за многе од њих, о првом или једином додиру са светом капитализма. То је био доживљај, како је то дефинисао Раде Шербедија, „неке друге слободе“, нечег „укуснијег“, „мириснијег“, „свиленијег“, „непровинцијског“, „светског“, при чему се повратак са прошверцованом робом перципирао као нека врста победе.²⁹ У песми Југо 45, групе Забрањено пушење, шопинг у Трсту се помиње у контексту „добрих времена“.³⁰ Сећање на одлазак у Трст је преживело распад Југославије и представља важан сегмент у широком спектру дискурса југоносталгије.³¹

Носталгична сећања су у колизији са ондашњим перцепцијама ове несвакидашње праксе, барем ако као критеријум узмемо писање оновремене штампе. Душан Савковић је, путујући возом са трговцима-швер-

26 „Чистачи смењују купце“, *Политика*, 12. октобар 1978.

27 *Исто*.

28 ДАМСПС, ПА, 1969, ф-66 (Италија), Пов. бр. 411744, Генерални конзулат СФРЈ – Трст, Годишњи извештај за 1968. годину.

29 Mikula, n. d., 229; Rade Šerbedžija, *Do poslednjeg daha*, (Podgorica, 2013), 30.

30 Mikula, n. d., 233.

31 Rolandi, n. d., 90–96.

церима, сажалевао жену која је склопивши руке молила италијанског цариника да јој не одузме путер, намењен продаји у Италији: „Жао ми је што сте се тако понизили, што сте склопили руке.“ Савковићева емпатија је, видимо у тексту, изазвала бурну реакцију шверцера: „Море марш“.³² Закључујући свој текст о шверцу и трговини Југословена у Трсту новинар *Борбе* Првољуб Пејатовић подвлачи: „Ciao Ponterosso. Ја сам се овде стидео“, док воз којим Југословени путују у Трст назива „тужним возом“.³³

Нада Дороски је у *Илустрованој политици*, у чланку из маја 1961. године, била још експлицитнија у критици масовног шопинга Југословена у Трсту, оптужујући актере овог феномена за брукање југословенског друштва. Описујући сцене из Трста ауторка репортаже је наглашено упозорила на штетност ове појаве за имиџ земље: „Свуд унаоколо разбацане хартије, торбе, цегери, кутије, кофери... Слика јадна, мучна... Да нема толико ђаконија, рекло би се: збег! Бежанија! Људи побегли из својих домова, због земљотреса, поплаве! Пролазници застају, неки љубопитљиво, а неки презриво посматрају, уз разне коментаре и добацавања. Шта бисте помислили када би вам неко рекао: то су туристи из једне суседне земље?! Помислили бисте, свакако оно исто што мисле и грађани Трста посматрајући баш овакву слику, сваког дана, пролазећи поред малог, каменом поплочаног трга крај саме пијаце код моста Понте росо. (...) Јер страни туристи из суседне земље у овом збегу под ведрим небом су на жалост Југословени. Из Београда, Жаркова, Миријева, Крушевца, Скопља... Они који су допутовали због шушкаваца, плишаних прекривача, тергал-сукања. Они, који својим понашањем и изгледом руше углед своје земље. Они, због којих сви остали који нису такви, морају да црвене... И да се стиде.“³⁴

Марта 1979. године Јован Ђирилов се обрео у Трсту, али је мотив његове посете овом граду био сасвим различит од мотива огромне већине Југословена. Радило се наине о његовој намери да ближе упозна театарску понуду овог града. У дворани Политеама Росети гледао је мјузикл *Јалта, Јалта*. Претходно је био непосредни сведок југословенског похода на тршћанске тезге и радње. Препоручивао је упознавање са „некомерцијалним лицем“ Трста, који је, како каже, у Југославији постао симбол „трговине шундом и дампингом“.³⁵

Остављајући по страни вредносне судове о феномену масовног шопинга Југословена у Трсту, констатоваћемо енормни значај ове по-

32 „И то се зове туризам“, *Политика*, 11. јун 1961.

33 „Adio, Ponte Rosso“, *Борба*, 4. јун 1961.

34 „Јефтине шушкавце из Трста“, *Илустрована политика*, 2. мај 1961.

35 „Нешто другачији Трст“, *Политика*, 24. март 1979.

трошачке праксе за развој конзументичке културе у социјалистичкој Југославији. Управо преко овог града у Југославију је стизало највише атрактивне (бар визуелно) робе широке потрошње. Непосредни додир са привлачним продуктима западног света је, према неким исказима, допринео и формирању позитивних представа о свету капитализма и Запада у Југославији и, консеквентно, вестернизацији југословенског друштва.³⁶

Куповина у Трсту је снажно утицала на развој конзументичког укуса Југословена, уносећи у њихов вокабулар читав низ речи којима су означавани најпожељнији производи на тршћанским тезгама (шушкавци, вијетнамке, ђубретарци).³⁷ Ипак, у Трсту се Југословени нису упознавали само са западним робом, већ и са капиталистичким, тржишним пословањем, и то на најнепосреднији начин. У меморима Мирослава Мишковића, председника Делта холдинга, опис његових првих пословно-трговинских искустава у Трсту, где је набављао шминку, коју је затим продавао у Крагујевцу, заузима значајно место у приказу његових пословних почетака.³⁸ Тешко је из овог једног примера извести закључак о утицају југословенског трговања у Трсту на формирање капиталистичког, тржишног менталитета Југословена и стварање пословних класа у земљама наследницама Југославији. Већи број оваквих сведочења омогућио би нам, међутим, да испитамо и ову изазовну тезу.

Транснационална пракса шопинга у Трсту у периоду Хладног рата делимично је превазилазила билатералне, југословенско-италијанске оквире. Почетком седамдесетих година *НИН* је писао да „верзиранији“ југословенски шверцери тршћанску робу транспортују преко Југославије у дубину Источног блока, пре свега у Румунију, где, како је констатовано, „шушкавци и најлон кошуље имају добру прођу“.³⁹

Извори и литература

Необјављени извори

- Архив Југославије: Фонд 837, Кабинет председника Републике (КПР); Фонд 130, Савезно извршно веће.
- Дипломатски архив Министарства спољних послова Србије. Политичка архива.

36 Mikula, *n. d.*, 219–220.

37 *Исто.*

38 Miroslav Mišković, *Ja, tajkun*, (Beograd, 2018), 12–16.

39 „Шверц у офанзиву“, *НИН*, 15. август 1971.

Штампа

- Политика
- Борба
- Илустрована политика
- НИИ

Литература

- Bianco Fiorin, Marisa. *La chiesa di San Spiridone. E la comunità serbo-ortodossa a Trieste*. Trieste, 2014.
- Dimitrijević, Bojan, Dragan Bogetić. *Tršćanska kriza 1945–1954. Vojno-politički aspekti*. Beograd, 2009.
- Mikula, Maja. „Highways of Desire. Cross-Border Shopping in Former Yugoslavia 1960s–1980s”. *Yugoslavia’s Sunny Side. A History of Tourism in Socialism (1950s–1980s)*, eds Hannes Grandits, Kain Taylor, 211–237. Central European University Press, 2010.
- Milkić, Miljan. *Tršćanska kriza u vojno-političkim odnosima Jugoslavije sa velikim silama 1943–1947*. Beograd, 2012.
- Milošević, Đorđe. *Il tempo di San Spiridone Trieste – Crkva Svetog Spiridona Trst*. Trieste, s. a.
- Mišić, Saša. *Pomirenje na Jadranu: Jugoslavija i Italija na putu ka Osimskim sporazumima iz 1975*. Beograd, 2018.
- Mišković, Miroslav. *Ja, tajkun*. Beograd, 2018.
- Novak, Bogdan C. *Trieste 1941–1954. La lotta politica, etnica e ideologica*. Mursia, 2013.
- Rolandi, Francesca. *Con ventiquattromila baci. L’influenza della cultura di massa italiana in Jugoslavia (1955–1965)*. Bononia University Press, 2015.
- Šerbedžija, Rade. *Do poslednjeg daha*. Podgorica, 2013.
- Valdevit Giampaolo. *Il dilemma Trieste. Guerra e dopoguerra in uno scenario europeo*. Libreria Editrice Goriziana, 1999.

Фотографија на почетку рада:

Понте росо, (НИИ, бр. 6, децембар 1970)

Summary

PETAR DRAGIŠIĆ

How Trieste Became „Ours”. The Yugoslav Consumerist Practice in Trieste during the 1960s and 1970s

Abstract: In the article, results of the research of the Yugoslav mass shopping in Trieste phenomenon during the 1960s and 1970s are presented. Key aspects of this specific commercial practice are shown, as well as political and ideological shades of this occurrence. The analysis of the writing of press in the sixties and seventies helped us in reconstructing the Yugoslav perception of this phenomenon at the time.

Key words: Yugoslavia, Italy, Trieste, shopping, Ponte Rosso

The development of Yugoslav-Italian relations after the Second World War was disturbed, above all, by the Trieste question, which was solved through agreements from 1954 and 1975. Although Trieste represented a several-year-long point of dispute between the two countries, it is precisely there that a massive commercial practice developed, which allowed a number of Yugoslav citizens to purchase consumer goods, which weren't available on the Yugoslav market, or were significantly more expensive. Commerce in Trieste often included illegal activity – primarily smuggling.

This massive transnational phenomenon overcame economic frameworks, seeing as it also contained striking political and ideological shades. Namely, Yugoslavs didn't only get low-supply commercial goods, but they also massively and directly came into contact with the world of western capitalism. Trieste thus became a kind of Yugoslav window into the West. Attractive, although often insufficient quality goods from Trieste shops and the Ponte Rosso market had to play an important role in forming a perception of the West in Yugoslavia. Aside from that, the memory of the time of mass shopping in Trieste outlived the decay of the socialist Yugoslavia and represents an important segment of the Yugo-nostalgic discourse.